

Viktorija Vaitkevičiūtė

XVIII A. ANTROSIOS PUSĖS
LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS
LAIDOTUVIŲ PAMOKSLAI:
APŠVIETOS EPOCHOS ŽENKLAI

Anotacija. Straipsnyje analizuojami vienu iš žinomiausių Apšvietos autorių Antano Bukotos (1771–1790), dominikono Antonino Malinausko (1742–1816) ir misionierių – Vilhelmo Kalinskio (1747–1789) bei Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus (1744–1803) – laidotuvių pamokslai, dėmesį telkiant į svarbesnes – gyvenimo sampratos, kilmės ir dorybingumo – temas. XVIII a. antrojoje pusėje pradėjusios skliti Apšvietos idėjos, taip pat pakitusios retorikos tendencijos paveikė ne tik tekstų stilistiką. Laidotuvių pamokslų analizė atskleidžia, kad, užuot svarsčius apie pačią mirtį, labiau siekiama pažinti savo aplinką bei jos poreikius, suderinti dvasinį ir pasaulietinį gyvenimą, taip pat atsakoma kilmingų protėvių ir jų darbų aprašymų kaip nereikšmingų, nes pabrėžiama asmens atsakomybė už paveldėtą kilmę. Aprašydami žmogaus dorybes, vieni pamokslininkai laikosi barokinės tradicijos ir žmogaus paveikslą kuria pasiremdami *miles Christianus* vaizdiniu, kiti vaizduoja kasdienį, šalia esantį žmogų, išskirdami ne tik krikščioniškas, bet ir moralines bei pilietines dorybes.

Reikšminiai žodžiai: laidotuvių pamokslai; pamaldumas; dorybės; mirtis; Apšvieta; Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įvairių rūšių XVI–XVIII a. pamokslai yra svarbus konkrečios epochos pažinimo šaltinis. Lenkų tyrėja Magdalena Ślusarska yra tiksliai apibendrinusi, kad „pamokslas

negali būti pasitelktas istorinei tikrovei aprašyti, jis veikiau istorikui yra nuoroda, kaip Bažnyčia stengėsi tą tikrovę formuoti“¹. Laidotuvių pamokslai yra vienas įdomesnių proginės literatūros žanrų, nes jungia panegirikos, didaktinio-moralinio traktato ir dokumentinio šaltinio bruožus. Kartu šiuos tekstus galima laikyti egzistenciniais tektais, nes juose keliamos esminės – gyvenimo prasmės, mirties, žmogaus vietos pasaulyje – temos.

Šio straipsnio objektas – XVIII a. antrosios pusės laidotuvių pamokslai – menkai tyrinėti². Literatūrologė Kristina Mačiulytė savo monografijoje *Kad Tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai* apsiriboja pamokslais, sakytais minint reikšmingus politinius, kultūrinius visuomenės įvykius³. Autorės pasirinkti tekstai puikiai atskleidžia LDK sklidusias Apšvietos idėjas. Pasiremddama LDK XVIII a. antrosios pusės proginiais pamokslais bei Baroko kontekstu, savo straipsnyje „Viešo ir privataus gyvenimo akcentai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Apšvietos pamoksluose“ Mačiulytė prieina prie išvados, kad „apie XVIII a. vidurį pastebime akivaizdų tekstų kokybės skirtumą tiek turinio, tiek išraiškos prasme“⁴. Lenkų tyrėjas Jakubas Niedźwiedzius, lygindamas XVII a. ir XVIII a. laidotuvių pamokslus, teigia, kad neįvyko pernelyg didelių pokyčių, ir jie buvo susiję daugiausia su stiliumi, ir kartu XVIII a. pamokslams būdinga daugiau panegi-

¹ Magdalena Ślusarska, „Powinność i należytość. Wzajemne relacje między właścicielami dóbr a społecznością wiejską w świetle kazań z epoki stanisławowskiej“, in: *Dwór, plebania, rodzina chłopska: Szkice z dziejów wsi polskiej XVII i XVIII wieku*, Warszawa: DiG, 1998, p. 69.

² Paminėtinas Artūro Tereškino straipsnis „Patirties retorika ir vaizdinių teologija“, in: *Metmenys*, 1992, Nr. 62, p. 3–23. Čia analizuojamas vienas iš Vilhelmo Kalinskio laidotuvių pamokslų (žr. p. 13–14).

³ Žr. Kristina Mačiulytė, *Kad Tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

⁴ Eadem, „Viešo ir privataus gyvenimo akcentai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Apšvietos pamoksluose“, in: *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: LII leidykla, 2008, p. 88.

rinių elementų negu XVII a. pamokslams⁵. Tad kyla klausimas, ar to meto politinės, socialinės, kultūrinės aktualijos susilaukė atgarsio ir laidotuvių pamoksluose?

Straipsnio tikslas – aptarti XVIII a. antrosios pusės katalikų laidotuvių pamokslų struktūrinius, teminius ypatumus, siekiant atsekti barokinės tradicijos tąsą ir atpažinti esminius pokyčius, siejamus su Apšvietos epocha, bei įvertinti, kiek vykdyta retorikos reforma veikė teksto kūrimą, plėtojamas temas (gyvenimo, kilmės, dorybingumo), kuriamą žmogaus paveikslą. Tam pačiam tikinčiajam skirtingų pamokslininkų sakytų pamokslų palyginimas taip pat atskleidžia įdomių detalių. Ne vienas tyrinėtojas yra pastebėjęs, kad šiuose tekstuose žmogaus vaizdinys yra retorinis panegirinis, ir, sunku pasakyti, kiek jis atspindi siekinį, kiek tikrovę⁶. Žanriniai laidotuvių pamokslų ypatumai straipsnyje nebus aptariami, nes jau ne kartą teksto autorės yra analizuoti⁷.

Straipsnyje pasitelkiami Vilniaus kanclerio, Radaškonių (dab. Baltarusija) klebono Antano Bukotos (Antoni Bukaty, 1771–1790)⁸,

⁵ Žr. Jakub Niedźwiedz, *Nieśmiertelne teatra sławy: teoria i praktyka twórczości panegirycznej na Litwie w XVII–XVIII w.*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2003, p. 271–272.

⁶ Žr. Vytautas Ališauskas, *Sakymas ir rašymas: kultūros modelių toermė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Aidai, 2009, p. 115; Jolita Sarcevičienė, *Lietuvos didikės proginėje literatūroje: Portretai ir įvaizdžiai*, Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 16; Jakub Niedźwiedz, *op. cit.*, p. 32–37.

⁷ Žr. Viktorija Vaitkevičiūtė, *LDK katalikiškas Baroko pamokslas: tarp ars vendi ir ars moriendi*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 44–53; Eadem, „Baroko žmogaus paveikslas laidotuvių pamoksluose: tarp tikrovės ir idealybės“, in: *Istorijos rašymo horizontai, (Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 188–192.

⁸ Antoni Bukaty, *Kazanie na pogrzebie Wielmożnego Jmci Pana Stanisława Świątobliwego, kapitana regimentu konnego woysk W. X. Lit.*, miane przez Wielmożnego Jmci xiedza Antoniego Bukatego, kanclerza Wilenskiego, proboszcza Radoszkowskiego w kościele Radoszkowskim roku 1785 miesiąca Września 22. dnia, W Wilnie: W drukarni Królewskiej przy Akad., [1786]; Idem, *Kazanie pogrzebowe przy złożeniu ciała w Bogu zeszyły jasnie wielmożney jeymosci pani Katarzyny z Ogińskich Przeździeckiej, referendarzowey W. X. Lit., hrabiny na Zaslawiu i Czarnym Ostrogu, damy Orderu Austriackiego krzyża Gwiazdowskiego, starościny Dębskiej etc., miane w Zaslawiu w kościele Farnym Jaśnie Wielmożnemu Jmści panu Michałowi Przeździeckiemu, referendarzycowi W. X. Lit., starosci Dębskiemu etc., przypisane przez*

dominikono Antonino Malinauskio (Antonin Malinowski, 1742–1816)⁹, pamokslininko, pedagogo, publicisto misionieriaus Vilhelmo Kalinskio (Wilhelm Kaliński, 1747–1789)¹⁰ bei pamokslininko misionieriaus Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus (Michał Franciszek Karpowicz, 1744–1803)¹¹ laidotuvių pamokslai. Kalinskis ir Kar-

xiędza Antoniego Bukatego, proboszcza collegii Emeritorum, Diecezji Wileńskiej dziekana i plebana Radoszkowskiego, W Wilnie: [W Druk. J. K. M. Akad. S. I.], [1764]; Idem, Kazanie pogrzebowe przy złożeniu ciała w Bogu zeszcley jasnie wielmożney jemyci pani Izabelli z xiążąt Radziwiłłow Oginskiej kasztelanowej Trockiej, starosciny Babilickiej &c. miane w Mołodecznie w kosciele przewielebnych ichmciov XX. zakonu Troycy SSS. Od wykupienia niewolnikow a z obligacyi jasnie wielmożnego imci pana Taddeusza z Kozielska Oginskiego, kasztelana Trockiego, starosty Babilickiego &c., do druku podane i temuz wielkiemu imieniowi panskiemu przypisane przez xiędza Antoniego Bukatego, dziekana i proboszcza Radoszkowskiego roku 1762. dnia 15. Lutego, W Wilnie: W Drukarni J. K. M. M. Akademickiej Societatis Jesu, [1762].

⁹ Antonin Malinowski, *Kazanie na pogrzebie Jasnie Oswieconey xiężney jemyosci z Radziwiłłow Sołohubowoy, generałowy artylleryi W. X. Lit., damy Orderu Krzyza Świętego w kosciele ichmosciow XX. Missionarzewo zgrumadzenia S. Wincencgo a Paulo roku 1773 dnia 14. grudnia, przez X. Antonina Malinowskiego, S. T. L. missionarza y kaznodzieję ordynaryinego niedzielnego kosciola S. Duchu zakonu kaznodzieyskiego w Wilnie miane, [Wilno]: W Drukarni J. K. M. Y Rzeczypospolitey XX. Scholarum Piarum, [1773].*

¹⁰ Wilhelm Kaliński, *Kazanie X. Kalińskiego C. M., profesora w seminaryum Wileń., miane w czasie pogrzebu S. P. Jasnie Wielmożney Jmci Pani Józefy z Platerów Burzyńskiej, wojewodziny Mińskiej, w kosciele JJ. XX. Missyonarzewo w Wilnie roku 1778 dnia 9. Marca, [Wilno]: W Drukarni Królewskiej Akademickiej, [1778]; Idem, *Kazanie JX. Kalińskiego, profesora w seminarium Wileńskim, miane na pogrzebie S. P. Jasnie Wielmożnego JMC Pana Mikołaja Łopacińskiego, wojewody Brzeskiego w Wilnie, roku 1778 dnia 24. Lutego, [Wilno]: W Typografii J. K. M. y Rzeczyposp. u XX. Schol. Piar., [1778].**

¹¹ Michał Franciszek Karpowicz, *Na pogrzebie świętey pamięci Antoniego na Łohoyksu y Berdyczewie hraby Tyszkiewiczza, generała leytenanta w woysku, komendanta Jazdy narodowey, kawaleryi brygady ussarskiej Wielkiego Xięstwa Litewskiego, kazanie X. Michała Karpowicza dnia 22. Marca 1779 w Mińsku w kosciele imienia Maryi po-jezuickim, W Wilnie: W Drukarni Królewskiej przy Akademij, 1779; Idem, *Kazanie na przyjęciu do kosciola Missionarzewo Wileńskich in monte Salvatoris ciała świętey pamięci J. W. Jmci pani z J. O. Xiążąt Radziwiłłow Birgitty Sołohubowoy, generałowy artyl. W. X. Lit. dnia 13. grudnia miane przez X. Michała Franciszka Karpowicza, teologii i historyi koscielney w Generalnym Seminarium Wileńskim profesora, W Wilnie: W Drukarni J. K. M. y Rzpl. XX. Schol. Piar., 1773; Idem, *Kazanie na pogrzebie ciała świętey pamięci J. W. Jmci pani Franciszki z Chaleckich Pocięjowoy wojewodziny Witebskiej, miane w kosciele S. Katarzyny WW. PP. Benedyktynek Wileńskich dnia 31. Stycznia roku 1774, przez X. Michała Franciszka Karpowicza è Congregatione***

pavičius buvo vieni garsiausių Apšvietos pamokslininkų, o istorikas Eligijus Raila juos yra pavadinęs patikimiausiais ir solidžiausiais Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio (1729–1794) švietėjiškos programos propaguotojais¹².

XVIII a. antrosios pusės pamokslus veikė pakitusios retorikos tendencijos, ypač pradėta kritikuoti barokinė retorika. Vienas tokių kritikų buvo publicistas pijoras Stanislovas Konarskis (Stanisław Konarski, 1700–1773). Savo veikale *Apie taisytinas iškalbos ydas (De emendandis eloquentiae vitiis, 1741)* barokinę retoriką jis apibūdina kaip „prieštaraujančią logikai ir pačiai žmogaus prigimčiai“, o tokios kalbos, pasak jo, nei klausytojai negali suprasti, nei patys kalbėtojai nebesuvokia, ką sako¹³. Konarskis ypač neigiamai vertina proginius kūrinis (tarp jų mini ir laidotuvių pamokslus), nes juose „žaidžiama žodžiais, panašiai skambančiais junginiais, kuriuos lemia herbų pavidalas, spalva ir dydis, [...] o tie asmenys, kuriuos norima pagirti, tokiu būdu veikiau išjuokiami.“¹⁴ Baroko epochoje *Vilniaus akademijos vizitatorių memorialuose ir vyresniųjų nutarimuose* pamokslininkai taip pat buvo raginami atsisakyti šlovinimo bei pernelyg puošnios kalbos: „tegu laidotuvių pamoksluose ir kitomis progomis neima šlovinti šeimos, vardyti titulų, bet teskatina dvasinį tobulėjimą“¹⁵, ir „ta išdailinta ir nuo kasdieninio vartojimo nutolusi kalba, pilna puošnių ir netinkamų žodžių, labiau daro dalykus neaiškius negu suteikia

Missionis, teologii y historyi kościelney w Generalnym Wileńskim Seminarium profesora, W Wilnie: W Drukarni J. K. Mci. Y Rzeczyposp. XX. Scholar. Piar., [1774].

¹² Eligijus Raila, *Ignotus Ignotas: Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*, Vilnius: Aidai, 2010, p. 142.

¹³ Stanisław Konarski, *Pisma wybrane*, opracował Juliusz Nowak-Dłużewski, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1955, t. 2, p. 16 (iš dalies pasiremta Astos Vaškeliėnės vertimu, žr.: Asta Vaškeliėnė, „Oficialioji retorika ir asmeninio gyvenimo atspindžiai XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lotyniškojoje proginėje literatūroje“, in: *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: LII leidykla, 2008, p. 68).

¹⁴ *Ibid.*, p. 16 (Astos Vaškeliėnės vertimas, žr. *Ibid.*).

¹⁵ *Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai*, sudarė Eugenija Ulčinaite ir Algirdas Šidlauskas, Vilnius: Mokslas, 1987, p. 187.

jiems spindesio“¹⁶, tačiau šių raginimų XVII a. pamoksluose laikytasi ne visada. Savo veikale Konarskis taip pat pateikia ydingos laidotuvių kalbos, sakytos laidojant netikėtai mirusį kunigą, pavyzdį su jos kritiniais komentarais¹⁷, peikiančiais metaforinį, tuščią, bereikšmį stilių: „Visa yra lengvabūdiška, neapdairu ir tuščia, labiau tinkama poetinei išmonei negu iškalbos sumanymams“ bei „Šis laidotuvių iškilmių ir karsto aprašymas, visa tai kartu paėmus, alsuoja šalčiu, speigu ir yra juokinga“¹⁸. Pasak minėtos literatūrologės Mačiulytės, „Konarskio reforma šiame kontekste atrodo kaip neišvengiamas dalykas, kurio buvo imtasi siekiant suvaldyti inertišką žodžių srautą, racionalizuoti jį, bet nenutraukti ryšio su Antikos tradicija.“¹⁹

Pasiremiant analizuojamais laidotuvių pamokslais matyti, kad šie tekstai trumpesni, griežtos, dažniausiai dvių dalių, struktūros, juose nėra barokinių įmantrybių, painių alegorijų, netikėtų palyginimų, konceptų, vienas po kito sekančių *exempla*, pamokslininkai dažniausia remiasi tik Šv. Raštu ir Bažnyčios Tėvais. Šio laikotarpio tekstuose herbas yra netekęs turėtos reikšmės (dažniausia jo ir nėra), o Baroko epochoje pamokslininkai labai dažnai pasitelkdavo herbus, konstruodami savo tekstą, kurdami konceptus, aptardami velionio dorybes²⁰. Vienas akivaizdesnių skirtumų, palyginti su Baroko laidotuvių pamokslais, yra antraščių paprastėjimas: nebelieka metaforiškų, prilygstančių antkapiniams įrašams pavadinimų, kai autoriaus antraštėje pateiktu motyvu ar vaizdiniu dažnai būdavo grindžiama visa pamokslo kompozicija. Vis dėlto pamokslininkų pasirinkta perikopė, citata iš Šv. Rašto, nepraranda aktualumo – pamokslininkai

¹⁶ *Ibid.*, p. 182.

¹⁷ Žr. Stanisław Konarski, *op. cit.*, p. 19–26.

¹⁸ *Ibid.*, p. 22, p. 24.

¹⁹ Kristina Mačiulytė, „Retorika Švietimo epochoje“, *Metai*, 2001, Nr. 3, p. 125.

²⁰ Žr. Marek Skwara, *O dowodzeniu retorycznym w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1999, p. 424–425, taip pat Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 69–71.

dažniausiai pasitelkia citatas iš Išminties, Koheleto, Jobo bei Psalmių knygų ir gražiai jas sieja su egzistenciniais svarstymais. Įdomu, kad Karpavičius pateikia tą pačią citatą iš Rutos knygos²¹, kaip ir Baroko pamokslininkas Augustinas Lavskis (Augustyn Lawski)²². Abu pamokslininkai skirtingais Šv. Rašto moterų vardais nusako tam tikras dorybes. Pasak lenkų tyrėjos Dobrosławos Platt, velionio lyginimas su Senojo Testamento veikėjais – tai jau vėlesnės laidotuvių pamokslininkystės bruožas²³. Vienas pirmųjų tokių pavyzdžių yra jėzuito pamokslininko Petro Skargos (Piotr Skarga, 1536–1612) laidotuvių pamokslai, skirti Lenkijos karalienėms (*Kazanie na pogrzebie krolowej Polskiej Anny, ostatniego potomka domu Jagielowego* ir *Kazanie na pogrzebie krolowej Polskiej Anny z Rakus, żony Zygmunta Trzecięgo, Polskiego y Szwedzkiego krola*).

GYVENIMAS MIRTIES AKIVAIZDOJE

Apšvietos laidotuvių pamoksluose mirties tema, Baroko epochoje buvusi viena svarbiausių temų, nėra esminė. XVIII a. antrosios pusės pamokslininkai atsiriboja nuo svarstymų apie pačią mirtį ir tik pateikia visiems žinomas bendrąsias tiesas: „Kad kūnas yra sielos kalėjimas, o

²¹ Rut 1, 19–21: „O moterys kalbėjo: „Argi tai Naomė“. Ji atsakinėjo joms: Nevadinkite manęs Naome, vadinkite mane Mara, nes Visagalis karčiai pasielgė su manimi. Išėjau turtinga, bet Viešpats parvedė mane atgal tuščiomis rankomis. Kaipgi galite vadinti mane Naome, jeigu Viešpats nukamavo mane, jeigu Visagalis davė man nelaimę?“

²² Augustyn Lawski, *Pociecha duchowna Jaśnie Oświeconey Xiężnie Annie z Kurlandu Radziwiłłowej, marszałkowej wielkiej W. X. Lithewskiej, starościny Kowińskiej, Puńskiej, &c. &c. Załosny z śmierci Wielmożney Iey Mći Paniek Barbary Radziwiłłowny Kisczyney, iedyney corki swoiey*, W Krakowie: W Drukarni Mikołaja Loba, 1614, p. 274–275. Pamokslu tekstas ir jo vertimas į lietuvių kalbą: Augustinas Lavskis, „Dvasinė paguoda Šviesiausiajai Kuršo kunigaikštieniui Onai Radvilienei, LDK didžiojo maršalo, Kauno, Punsko ir kt. seniūno žmonai, liūdinčiai dėl vienatinės savo dukters, dauggalės jos malonybės ponios Barboros Radvilaitės-Kiškienės, mirties“, iš lenkų k. vertė Jolita Sarcevičienė, in: Jolita Sarcevičienė, *op. cit.*, p. 263–323.

²³ Dobrosława Platt, *Kazania pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku: Z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo, 1992, p. 62.

mirtis yra išlaisvinimas iš vergijos, kad gyvenimas yra sunki kelionė, o mirtis yra vartai į tėvynę.²⁴ Jie nedramatizuoja, pripažindami mirties tikrumą, ir ragina nepamiršti jai ruoštis. „Mirtis yra gyvenimo galas, riba“, „yra tai amžinybės žemė“ ir „Kiekvienas turi teisę priplaukti prie kranto“²⁵, – teigia Bukota laidotuvių pamokslė, skirtame LDK kariuomenės kavalerijos kapitonui Stanisławui Świątorzeckiui, ir „Kadangi mirtis yra tikra, o jos laikas yra nežinomas ir, nepaisant mūsų vilčių, gali ateiti greičiau, reikia būti visada pasiruošusiam mirčiai, tą pataria išmintis ir tikėjimas“²⁶, – moko Kalinskis laidotuvių pamokslė, skirtame Minsko vaivadienei Juzefai Platerytei-Bużinskienei (Józefa z Platerów Burzyńska, apie 1720–1778). Pamokslininkas apgailestauja, kad niekas nesirūpina, nemąsto apie mirtį, tačiau kartu siūlo suvaldyti mirties baimę: „Jeigu mums mirtis atrodo siaubinga, atskirkime nuo jos tai, kas ją daro baisią ir nelaimingą. Ne tiek pati mirtis, kiek labiau aplinkybės, susijusios su ja, yra siaubingos.“²⁷ Pasak Kalinskio, tos aplinkybės yra dykinėjimas, blogas gyvenimas ir pernelyg didelis prisirišimas prie pasaulio.

Apšvietos laidotuvių pamoksluose primiršus pačios mirties svarytymą, dėmesys labiau telkiamas į šiapusybę. Pasak Kalinskio, žmonės trokšta ilgo gyvenimo, bet nežino, ką su gyvenimu daryti²⁸, todėl „verkiantys dėl gyvenimo trumpumo pirmiausia privalo suprasti, kas

²⁴ Wilhelm Kaliński, *Kazanie [...] miane na pogrzebie S. P. Jasnie Wielmoznego JMC Pana Mikołaja Łopacińskiego*, lap. C₄ recto: „że ciało jeft więzieniem duży, a że śmierć jeft ofwobodzeniem z niewoli, że życie jeft przykrą podróżą, a że śmierć jeft weyściem do Oyczyzny.“ Šią ir kitas straipsnyje cituojamų pamokslų ištraukas iš sen. lenkų kalbos vertė Viktorija Vaitkevičiūtė.

²⁵ Antoni Bukaty, *Kazanie na pogrzebie [...] Stanisława Świątorzeckiego [...]*, p. 4, 8.

²⁶ Wilhelm Kaliński, *Kazanie [...] miane w czasie pogrzebu S. P. Jaśnie Wielmożney Jmsci Pani Józefy z Platerów Burzyńskiej*, lap. A₃ verso: „Ponieważ śmierć jeft perwna, a czas jey niepewny, i nad nafze spodziewanie może być bliższy, trzeba być zawżie na śmierć gotowym, to radzi roftropność i wiara.“

²⁷ *Ibid.*, lap. B, verso: „Jeżeli śmierć zdaie fię nam być okropną, oddalaymyż od niey to, co ją ftrafną i niezczęśliwą czyni. Nie tak fama śmierć, jako barziewy okoliczności z nią powiązane fą okropne.“

²⁸ Žr. Wilhelm Kaliński, *Kazanie [...] miane na pogrzebie S. P. Jasnie Wielmoznego JMC Pana Mikołaja Łopacińskiego*, lap. A₂ verso.

yra tinkamas žmogaus gyvenimas“²⁹. Karpavičiaus laidotuvių pamoksluose taip pat nuskamba barokiški nusiskundimai šiapusiniu pasauliu: „Mūsų gyvenimas yra trumpas ir vargingas: *homo brevi vivens tempore* [...], gyvenime pilna skurdo, engimo ir sielvarto“³⁰; „Mes sakome sau ne sykj, kad pasaulis yra išdavikas, kad pasaulis yra veidmainiškas, kad pasaulis yra niekas, ir taip žvelgiant į pasaulį, atrodo, tarsi negyvenome, tiktai vien dėl pasaulio.“³¹ Kaip ir Baroko pamoksluose, gyvenimo trumpumas, praeinamumas, tuštybė svarstomi Dovydo psalmių, Jobo knygos įvaizdžiais: „Štai prabėgo jos [t. y. velionės] dienos kaip praeinantis šešėlis, *dies sicut umbra praetereunt* (*Ps* 144, 4: „jo dienos lyg dingstantis šešėlis“)“³², „*Simul in pulvere dormient, & Vermes operient eos* (*Job* 21, 26: „Jiedu drauge atgula į dulkes, ir kirmėlės abu juos apninka“). Jų dienos prabėgo žemėje, jų silpna šlovė praėjo kaip šešėlis, jų metai pradingo amžinybės bedugnėje.“³³ Panašiai teigia ir Kalinskis, tik nepateikdamas jokių nuorodų: „Atsiskleidžia mums aiškiai, kad visas pasaulio didumas baigiasi dulkėmis ir pelenais, tad [tu] neturi nieko iš tikrųjų didžio, tik tai, kas patinka Dievui ir užtarnauja Dangų.“³⁴

Baroko pamokslininkai niekina žemiškąjį gyvenimą, laiko jį ašarų slėniu (*lacrimarum vallis*): „Tad pasaulis yra didelis verksmo slėnis,

²⁹ *Ibid.*, lap. A₃ verso: „Lamentuojąy nad krótkością zycia, trzeba żeby fię nauczyli nayprzod, co to ięft zycie człowiekowi własciwe.“

³⁰ Michał Franciszek Karpowicz, *Na pogrzebie [...] Antoniego na Łohoysku y Berdyczewie hrabi Tyszkiewicza [...]*, lap. C₂ verso: „zycie nalze krótkie ięft i mizerne: *Homo brevi vivens tempore* [...], w zyciu pełno nędzy, ucifków i goryczy.“

³¹ Idem, *Kazanie na pogrzebie ciała świętey pamięci J. W. Jmci pani Franciszki z Chaleckich Pocięjowy [...]*, p. 16: „mowim my to fobie nie raz: że świat ięft zdraycą, że świat ięft obłudny, że świat ięft niczym, y tym czafeł patrzac na zycie nalze, zdaję fię, jakbyśmy nie żyli, tylko jędynie dla świata.“

³² *Ibid.*, p. 6: „Oto minęly dni jęy, jako cięń przemijający *dies sicut umbra praetereunt*.“ Pateikta nuoroda: *Psalm. 143. v. 4.*

³³ Idem, *Na pogrzebie [...] Antoniego na Łohoysku y Berdyczewie hrabi Tyszkiewicza [...]*, lap. A₃ verso: „*Simul in pulvere dormient, & Vermes operient eos*. Minęly dni ich na ziemi, przęszła jako cięń slaba ich slawa, upadły w przępaść wieczności ich lata.“

³⁴ Wilhelm Kaliński, *Kazanie [...] miane w czasie pogrzebu S. P. Jaśnie Wielmożney Jmci Pani Józefy z Platerów Burzyńskiey*, lap. A6 verso: „Okazuięcy nam widocznie, że wólzelka światowa wielkość kończy fię na prochu i popiele, że nięmalz nic prawdziwie wielkiego, tylko to co fię podoba Bogu i załtęguie na Niebo.“

ašarų jūra, ištrėmimas iš tėvynės darbu ir vargūi³⁵, net pragaro atspindžiu: „kas turi akis giedras, gali išvysti pragaru unt to šwieto.“³⁶ Apšvietos pamokslininkai apie žemiškąjį gyvenimą kalba be tragizmo: „Pamaldžių žmonių gyvenimas yra kaip prikrautas brangių lobių laivas. Kol jis plaukia jūra, jo turtai nėra matomi, nei tų turtų kaina ir vertė“³⁷, – teigia Bukota laidotuvių pamoksle, skirtame Trakų kaštelionienei Izabelei Radvilatei-Oginskienei (Izabella Radziwiłłówna Ogińska, m. 1761). Bukota pasitelkia vieną populiariausių visais laikais antikinių topų³⁸, tačiau nevaizduoja neramios, audringos jūros kaip barokinėje literatūroje, kur valties audringoje jūroje vaizdinys dažniausiai reiškia nepatvarų, kupiną pavojų, netikėtumų gyvenimą, nes valtis bet kada gali sudužti. Baroko žmogus gali būti vadinamas laimingu tik po mirties: „Žmonėms yra didelė laimė gyventi Dievo gyvenimą, bet pasiekti Dievo mirtį yra didžiausia laimė“³⁹, – teigia jėzuitas Stanislovas Tupikas (Stanisław Tupik, 1613–1682).

³⁵ Jan Aland, *Pamiętka Jaśnie Oświeconemu sławnej pamięci Panu Jego Mości Panu Mikołajowi Chrzysztofowi Radziwiłłowi czyniona przy egzekwacjach rocznych w Nieświeżu dnia 28 lutego roku 1617*, Bielsko-Biała: Kolegium Nauczycielskie w Bielsku-Białej, 2004, p. 46: „Oto świat wielka nizina płaczu, morze łez, wygon z ojczyzny na prace i troski.“

³⁶ Šyrwids, *Punktay sakimu (Punkty kazań)*, Teil I: 1629, Teil II: 1644, litauisch und polnisch mit kurzen grammatischer Einleitung, hrsg. von Dr. Franz Specht, Professor an der Universität Halle-Wittenberg, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1929, d. 2, p. 42.

³⁷ Antoni Bukaty, *Kazanie pogrzebowe przy złożeniu ciała w Bogu zeszcley jasnie wielmozney jeymci pani Izabelli z xiąząt Radziwiłłow Oginskiej [...]*, lap. C verso: „Życie światobliwych ludzi jeft jako okręt drogiemi naładowany fkarbami, który póki na morzu pływa, nie fą wiadome jego bogactwa, ani tych bogactw szacunek i cena.“

³⁸ Rasa Jurgelėnaitė, *Lotyniškoji laidotuvių poezija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 94.

³⁹ Stanisław Tupik, *Smierc panska Jaśnie Wielmożnych Panów Ie^o M. Pana Pawła Iana Sapiehi, woiewody Wilenskiego, hetmana wielkiego W. X. L. [...] y Ie^o M. P. Kazimierza Leona Sapiehi, podkaclerzego W. X. L. Orszańskiego, Wołpieńskiego [...] na pogrzebie w kościele Kartuzyey Brzeskiej S. Krzyża od sławney pamięci I. M. P. podkaclerzego fundowaney y nadaney, kazaniem pokazana przez X. Stanisława Tupika, Soc. Iesu S. Theologiey doktora dnia 8. Iunij 1666*, W Wilnie: Z drukarni Akad. Societatis Iesu, 1667, lap. A4 recto. „Życie pańskie prowadzić, wielkie u ludzi f3c3ęście, ale doycć panfkicy śmierci f3c3ęście ieft nawiękf3e.“

Apšvietos pamokslininkai, akcentuodami šio gyvenimo tuštybę, niekingumą, vis dėlto įžvelgia jo vertę ir skatina ją pažinti. „Ir kas tad yra laimingas žemėje? Tai žmogus, bijantis Dievo. Žmogus, kuris visiškai pasitiki Dievu. Tik toks yra laimingas, nes jam ir mirtis daugiau negali pakenkti, kadangi iš tremties perneša į laimingą amžinybę“⁴⁰, – aiškina Karpavičius laidotuvių pamoksle, skirtame Vitebsko vaivadienei Pranciškai Chaleckytei-Pociejieni (Franciszka z Chaleckich Pociejowa, 1682–1774), o kito laidotuvių pamokslo, skirto LDK didikui, karininkui Antanui Kazimierui Tiškevičiui (Antoni Kazimierz Tyszkiewicz, 1723–1778), vienos dalies temą pamokslininkas įvardija taip: „Pažvelgsime, ką pamaldi mirtis suteikia jam [t. y. velioniui] atverdama amžiną gyvenimą, kad pažintume mūsų sukūrimo vertę“⁴¹ Kalinskis skaitytojui išdėsto konkrečius patarimus, kaip įveikti gyvenimo trumpybę ir tinkamai nugyventi kasdienį gyvenimą: „Jeigu šie žmonės mąstyti teisingai, taip sau svarstyti: kadangi gyvenimas yra trumpas, ieškokime kokio nors būdo išlyginti jo trumpumą, kadangi gyvenimas yra nuobodus ir varginantis, ieškokime kokio nors būdo sumažinti vargus arba [ieškokime] paguodos jam.“⁴² Pasak Kalinskio, gyvenimo trumpybė įveikiama į viena siejant moralines, pilietines ir krikščioniškas dorybes: „Tai yra gyventi žmogiškai, pilietiškai ir krikščioniškai, kas tuos tris dalykus pasiekia,

⁴⁰ Michał Franciszek Karpowicz, *Kazanie na pogrzebie ciała świętej pamięci J. W. Jmci pani Franciszki z Chaleckich Pociejowy [...]*, p. 14. „Y ktoż więc jeft na ziemi fzczeńśliwy? Oto człowiek bojący fię Boga. Człowiek, ktory w Bogu całą fwą ufność położył. Ten tylko jeft fzczeńśliwy bo jemu y śmierć więcey fzkodzić niemoże, procz że go z wygnania do fzczeńśliwości wieczney przeniefie.“

⁴¹ Idem, *Na pogrzebie [...] Antoniego na Lohoyksu y Berdyczewie hrabi Tyszkiewicza [...]*, lap. B verso: „Obacmy: Co śmierć fwiątobliwa mu przynofi otwierając dla niego życie wieczne, abyśmy poznali ftworzenia nafzego godności.“

⁴² Wilhelm Kaliński, *Kazanie [...] miane na pogrzebie S. P. Jasnie Wielmoznego JMC Pana Mikołaja Łopacińskiego*, lap. A₂ verso: „Gdyby ci Ludzi dobrze myślili, tak by fobie wnofili: ponieważ życie ieft krótkie, fzukaymyż jakiego fpofobu nadgrodenia jego krótkości, ponieważ życie ieft nudne y przykre, fzukaymyż iakiego fpofobu umnieyfzenia fobie nędzy, albo ołodzenia iey.“

tai, nors ir trumpai gyvendamas, ilgai gyvena, kas juos apleidžia, savanoriškai sutrumpina savo gyvenimą.“⁴³ Kitame laidotuvių pamoksle, skirtame Juzefai Platerytei-Bužinskienei, Kalinskis nurodo, ir kaip elgtis kasdieniuose reikaluose: „sunkiausias yra ramus ir dorybingas gyvenimas [...]. Čia reikia proto jėgos ir dorybės atsargos, [...] proto ištvėmės priimant tikro draugo trūkumus, [...] nuolankumo draugų ydoms, kurias reikia pakelti, kai jų negalima ištaisyti, [...] drąsos išverti skaudžius nemalonumus.“⁴⁴ Pamokslininkas skatina pasaulį pažinti ne tik jutimiškai, bet ir racionaliai: „veikti vadovaujantis širdimi, bet pagal proto taisykles, tai yra patenkinti įgimtas pareigas ir vykdyti tobulą dorybingą darbą“⁴⁵.

Apšvietos laidotuvių pamoksluose pakitus požiūriui į mirtį, žmogus ne taip dramatiškai, kaip Baroko epochoje, išgyvena laikinumą, nepastovumą, staigų išnykimą, daugiau dėmesio skiria kasdieniam gyvenimui. Pasak Kristinos Mačiulytės, pastanga telktis į savo gyvenamosios epochos poreikius, jos pažinimą – tai būdingas Apšvietos bruožas⁴⁶. Kartu, kaip ir kituose religiniuose Apšvietos tekstuose, laidotuvių pamoksluose pastebima pastanga ne supriešinti dvasinį ir pasaulietinį gyvenimą, bet atskleisti jų tarpusavio ryšį⁴⁷.

⁴³ *Ibid.*, lap. B₇, recto: „to ieft żyć po ludzku, po obywatelku, po chrześciańku: kto tych trzech rzeczy dokaże, acz w krótkich latach, długie życie przepędzi, kto fię w nich opuźcza, życie fobie dobrowolnie fkraca.“

⁴⁴ Wilhelm Kaliński, *Kazanie [...] miane w czasie pogrzebu S. P. Jaśnie Wielmożney Jmsci Pani Józefy z Platerów Burzyńskiej [...]*, lap. A₈ recto-verso: „naytrudnieyše zaś fpokoyna i cnotliwe życie [...]. Tuć to trzeba tey mocy umyflu i zapafu cnoty [...], wtrzymaćości rozumu w dociekaniu przywar doŻywotniego przyjaciela [...], ulegiania wadom przyjaciela, które znofić należy, kiedy ich poprawić nie można [...], męftwa na znofzenia przykrości tym dotkliwífzych.“

⁴⁵ *Ibid.*, lap. B verso: „Juž žaś czynić za powodem ferca, ale wedlųg prawidef rozumu, ieft to czynić zadofyc przyrodzonemu obowiazkowi, i peñić dofkonale cnotliwáfprawę.“

⁴⁶ Kristina Mačiulytė, „Religinė ir pilietinė tapatybė LDK Apšvietos pamoksluose“, in: *Literatūra*, 2006, t. 48(7), p. 105.

⁴⁷ *Eadem, Kad tėvynė gyvuotų...*, p. 74.

Laidotuvių pamoksluose, skirtuose pašlovinti kilmingajam, vienas svarbesnių akcentų, sudarančių ir struktūros dalį, yra nuo Antikos laikų žinomas savaime vertingos kilmės topas, neatsiejamas ir nuo genealogijų aprašymų. Dažname Baroko laidotuvių pamoksle garsių protėvių ir jų darbų aprašymai užimdavo didelę dalį pamokslo, nes „tai buvo vienas svarbiausių gyrimo argumentų, skirtas ne tiek mirusiajam, kiek gyviesiems“⁴⁸. Apšvietos laidotuvių pamokslininkai dažniausiai atsisako šios dalies. Pavyzdžiui, Karpavičius tik vardija Vitebsko vaivadienės Pranciškos Chaleckytės-Pociejenės giminaičius, visiškai neaptardamas jų šlovingų darbų ar ypatingų dorybių, ir parodo, kad kilmingumas, garbingumas baigiasi mirtimi⁴⁹. Kitame laidotuvių pamoksle, skirtame Antanui Kazimierui Tiškevičiui, pamokslininkas aptaria gimines, tačiau taip pat pabrėžia, kad tai nereikšminga:

Jeigu jis būtų galingiausių monarchų Pilypo⁵⁰, Aleksandro⁵¹, Cezario⁵² brolis, jeigu būtų Krezo⁵³, Darėjo⁵⁴, viso pasaulio turtų paveldėtojas. Mirtingumo lemtis, kuri jį palietė, ar būtų kitokia jam, negu dabar? Ar jo mirusios dulkės būtų buvusios kitokios negu dabar? Jo mirtingų palaikų puvėsiai būtų malonesni akims, negu yra dabar? O mirtie, koks esi akivaizdus žmogaus gyvenimo

⁴⁸ Marek Skwara, *op. cit.*, p. 423.

⁴⁹ Žr. Michał Franciszek Karpowicz, *Kazanie na pogrzebie ciała świętej pamięci J. W. Jmci pani Franciszki z Chaleckich Pociejowy [...]*, p. 11–13.

⁵⁰ Pilypas II (gr. *Philippos* II, apie 382–336 m. pr. Kr.) arba Pilypas V (238–179 m. pr. Kr.) – Makedonijos karalius.

⁵¹ Aleksandras Makedonietis, arba Aleksandras Didysis (gr. *Alexandros Makedonikos*; lot. *Alexander Magnus*, 356–323 m. pr. Kr.), – Makedonijos karalius 336–323 m. pr. Kr.

⁵² Greičiausiai Gajus Julius Cezaris (lot. *Gaius Iulius Caesar*, 100–44 m. pr. Kr.) – Romos karvedys, rašytojas.

⁵³ Krezas, arba Kroisas (gr. *Kroisos*; 595–546 m. pr. Kr.), – paskutinis Lidijos karalius 560–546 m. pr. Kr. „Pasakojimai apie Krezo turtus dar jam gyvam esant virto legendomis. Iš čia Krezo – nesuskaičiuojamų turtų savininko – sąvoka.“ Žr. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, t. 11, p. 29.

⁵⁴ Darėjas I Didysis (gr. *Dareios I*, 550–486 m. pr. Kr.) – pirmasis Persijos karalius 522–486 m. pr. Kr.

menkumo įrodymas! Tuščia didžiulis pačiu kilmingumu; monarchų mirties dulkės gulasi kartu su kirminais.⁵⁵

Kalinskis griežtai atsisako aptarti protėvius ir argumentuoja savo poziciją panašiai kaip Karpavičius: „Bet patirtis mus išmokė, kad aukšta kilmė ne visada reiškia žmogaus tobulumą [...], dėl to nesustosime prie dalyko, kuris negali būti nei tikra žmogaus garbe, nei mums mokslu, gal tik tuo, kad žmonių kilmės yra įvairios, bet visų pabaiga vienoda.“⁵⁶

Iš visų aptariamų pamokslų išsiskiria Bukotos laidotuvių pamokslas, skirtas kilmingajai Kotrynai Oginskytei-Pšezdzieckienei (Katarzyna z Ogińskich Przeddziecka, apie 1725–1764), nes ypač daug vietos skiriama Oginskių ir Pšezdzieckių giminėms aptarti (pvz., pamokslininko teigimu, Oginskių giminės protėviai buvo kilę iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo⁵⁷). Pamokslininkas pritaria, kad iš garsių protėvių lieka tik dulkės, tačiau pabrėžia, kad tai vertingos dulkės, nes po didžių žmonių mirties išlieka nemirtinga šlovė⁵⁸.

Apšvietos laidotuvių pamoksluose, atsisakius protėvių pagyrų, nebesvarbus tampa ir dorybių paveldėjimo iš protėvių klausimas, plėtotas Baroko pamokslininkų. Ne tik laidotuvių pamoksluose,

⁵⁵ Michał Franciszek Karpowicz, *Na pogrzebie [...] Antoniego na Łohoysku y Berdyczewie hrabi Tyszkiewicza [...]*, lap. B₄ recto-verso: „Gdyby on był Bratem naypotężnieyzych Mocarzow Filippa, Alexandra, Cezara; gdyby był Dziedzicem Bogactw Kreza, Daryufza, całego świata. Los śmiertelności, który go potkał, byłżeby inny dla niego, niżeli teraz? Prochy Jego martwe byłyż-by inżzego gatunku niżeli teraz? Zgniilizna zwłok Jego śmiertelnych byłyż-by przyjemnieyſza oczom natury, niżli jeft teraz? O śmierci jakżeś widocznym jeft nikczemności życia ludzkiego dowodem!“

⁵⁶ Wilhelm Kaliński, *Kazanie [...] miane na pogrzebie S. P. Jasnje Wielmoznego JMC Pana Mikołaja Łopacińskiego*, lap. A₄ recto-verso: „Ale że doświadczenie nas nauczyło, iż wyfoka rodowitość nie zawfze znaczy dośkonałości człowieka, [...], nie zaftanawiam się przeto nad tym punktem, który ani prawdziwym jeft człowieka załczytem, ani być może dla nas nauką, chyba w tym: że lubo rozmaity jeft u ludzi rodowitości stopień, koniec wfzyftkich iednakowy.“

⁵⁷ Antoni Bukaty, *Kazanie pogrzebowe przy złożeniu ciała w Bogu zeszyley jasnje wielmożney jeymosc pani Katarzyny z Ogińskich Przeddzieckiej [...]*, lap. G recto.

⁵⁸ *Ibid.*, lap. E₂ recto.

bet ir kituose šio laikotarpio tekstuose jau akcentuojama asmens atsakomybė už iš protėvių paveldėtą kilmę⁵⁹.

DORYBINGUMAS

Laidotuvių pamokslininkai, girdami velionį, telkiasi ties jo dorybėmis – antikinės laidotuvių kalbos pagrindinis tikslas buvo išaukštinti įžymiojo velionio dorybes (*virtutes*) ir šlovingus darbus⁶⁰. Apšvietos žmogus turėjo būti ir geras krikščionis, ir geras pilietis, buvo siekiama susieti į viena krikščionį ir pilietį, pabrėžiant abiejų edukacijų reikšmę⁶¹. Baroko laidotuvių pamokslininkai, aptardami kilmingųjų gyvenimus, taip pat dažnai skiria šias dvi sritis. Lenkų tyrėjas Marcellis Kosmanas, analizavęs XVII a. pirmosios pusės LDK laidotuvių pamokslus, teigia, kad „kiekvieniu atveju oratoriai stengėsi akcentuoti velionių ne tik gero krikščionio, bet ir piliečio savybes, dėl to nenutyli apie jų viešą veiklą“⁶².

Karpavičius velionį Antaną Kazimierą Tiškevičių apibūdina taip: „Tai esant taikai gero piliečio dorybės pavyzdys, tai tobulo krikščionio pavyzdys, pačiu mirtingu gyvenimu prieš Dievą ir žmones užsitarnavusio nemirtingumą“⁶³ bei „Tos protu ir religija pagrįstos maksimos suformavo jį kaip gerą krikščionį, naudingą kraštui pilietį, sveikai mąstantį patriotą, apdairų savo ūkyje poną, dorybingą gyvenime vyrą, mylintį savo palikuonis tėvą, išmintingą valstybinį veikėją [teikiančį]

⁵⁹ Žr. Kristina Mačiulytė, *Kad tėvynė gyvuotų...*, p. 116.

⁶⁰ Ramunė Dambrauskaitė, „Laidotuvių kalbos Antikoje“, in: *Literatūra*, 1998, t. 40 (3), p. 88.

⁶¹ Žr. Kristina Mačiulytė, „Religinė ir pilietinė tapatybė LDK Apšvietos pamoksluose“, p. 102–118.

⁶² Marcellis Kosman, „Litewskie kazania pogrzebowe z pierwszej połowy XVII wieku“, in: *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, t. XVII, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1972, p. 102.

⁶³ Michał Franciszek Karpowicz, *Na pogrzebie [...] Antoniego na Łohoyksu y Berdyczewie hrabi Tyszkiewicza [...]*, lap. C₂ verso: „Oto przykład cnoty dobrego w fpokoyności Obywatela; oto wzor Chrześcianina dofkonałego; famym życiem śmiertelnym na nieśmiertelność przed Bogiem i ludźmi zaflżonego.“

pilietinius patarimus, mielą savo tautiečiams kaimyną.⁶⁴ Šią savo mintį pamokslininkas papildė citata iš Patarlių knygos: „*Vir amabilis ad societatem magis amicus erit quam frater* (Pat 18, 24: „O tikras draugas yra jam už brolių artimesnis“). Kalinskis laidotuvių pamoksle, skirtame Bresto vaivada Mikalojui Lopacinskiui (Mikołaj Łopaciński, 1715–1778), taip pat iškelia tikslą nupasakoti, „kaip geras pilietis ir krikščionis privalo gyventi, tuo pačiu atskleisiu jo [t. y. velionio] viso gyvenimo esmę“⁶⁵. Svarbu paminėti, kad laidotuvių pamoksluose piliečiais vadinami tik kilmingieji vyrai. Pamokslininkai, skirdami pamokslą kilmingajai, neakcentavo moteriai-pilietei būdingų bruožų, o dažniausiai ją apibūdindavo kaip gerą motiną, žmoną bei pamaldžią tikinčiąją⁶⁶ (išimtis būtų aukščiau minėtas Petro Skargos laidotuvių pamokslas, skirtas Lenkijos karalienei Onai).

Antanas Bukota laidotuvių pamoksle, skirtame Stanislovui Šven-tožeckiui (Stanisław Świątorzecki), velionį taip pat aukština ir kaip puikų kareivį, teisėją, ir kaip teisingą krikščionį. Pamokslas dalijamas į keturias dalis – „punktus“, atitinkančius tam tikras mirusiojo savybes: „*homo sine querela* – žmogus be skundų“; „*verus Dei cultor* – tikras Dievo garbintojas“; „*homo abstinentes se ab omni opere malo* – žmogus, susilaikantis nuo blogų darbų; *permanens in innocentia sua* – pastovus [išlaikydamas] savo nekaltybę“. Pirmas punktas atskleidžia pakitusį požiūrį į dorybę – pamokslininkas svarsto, kad nėra žmogaus be trūkumų ar ydų: „Joks žmogus nėra be ydos, kaip patarlė sako – *Nemo*

⁶⁴ *Ibid.*, lap. B₄ verso: „Te Maxymy na rozumie i Religii ugruntowane uformowały w nim dobrego Chrześcianina, pożytecznego w Kraju Obywatela, zdrowo myślącego Patryotę, rządneho w majątku swym pana, cnotliwego w pożyciu Małzonka, kochanego w Potomftwie fwym Oyca, rządneho w Obywatelskich Radach Statyftę, miłego wfspółziomkom swoim fąfiada.“

⁶⁵ Wilhelm Kaliński, *Kazanie [...] miane na pogrzebie S. P. Jasnje Wielmoznego JMC Pana Mikołaja Łopacińskiego*, lap. A₃ recto: „jak dobry Obywatel y Chrześcianin żyć powinien, tym famym wyłożę całą życia jego ofnowę.“

⁶⁶ XVII a. laidotuvių pamoksluose, skirtuose kilmingosioms moterims, taip pat neakcentuojami moteriai-pilietei būdingi bruožai. Žr. Jolita Sarcevičienė, *Lietuvos didikės proginię literatūroje*, p. 81.

sine naevo („Niekas nėra be apgamo“), niekas nėra be trūkumo, bet ir šventieji turi savo gumbelį.“⁶⁷

Vis dėlto Bukotos kuriamas velionio paveikslas artimesnis Baroko *miles Christianus* (Kristaus kario) vaizdiniui, kurį sudaro dvi kario sampratos: tėvynės gynėjo ir tikėjimo gynėjo, o pagrindiniai jo ginklai yra pamaldumas ir dorybės⁶⁸: „Kiekvienas sekmadienis, kiekvienos iškilmės, kiekvienas penktadienis buvo jam proga būti bažnyčioje prieš Dievą budriu Kristaus kariu.“⁶⁹ Svarstydamas vieną jo dorybių – ramumą, nesiskundimą, jis pateikia barokišką pavyzdį, atskleidžiantį Šventožeckį kaip Kristaus kareivį:

Tai įvyko per iškilmės kovo mėnesį subjurus orams. Stipriai šąlant Stanislovas skubėjo į bažnyčią su savo arklininku, ir jie turėjo pervaziuoti per ledą, bet arklys su rogėmis įlūžo, tad jis pats išlipo ir stūmė arklį. Jis visas sušlapo, jau manė važiuosiąs namo, bet vis tiek nuvažiavo į bažnyčią. Tai nebuvo į gera – priartino mirties laiką anksčiau, negu būtų atėjusi.⁷⁰

Pamokslininkas aptaria jo retą pamaldumą, pasitelkdamas panašius įvaizdžius kaip ir Baroko pamokslininkai, akcentuodamas ilgas maldas, klūpojimą, Šv. Rašto bei religinių knygų skaitymą. Bukota nuosekliai aprašo vieną velionio dieną, mažai kuo besiskiriančią nuo Baroko pamokslininkų aprašytų giriant kitus mirusius kilminguosius⁷¹:

Tad Šventožeckis „nuo jaunystės visada laikė Dievą širdyje [...], mylėjo karščiausia meile, kokią tik galėjo pasiekti, tramdė savo aistras, dirbo atkakliai ir rūpestingai

⁶⁷ Antoni Bukaty, *Kazanie na pogrzebie [...] Stanisława Świątorzeckiego [...]*, p. 10: „Żaden człowiek nie ieft bez przywary, owfzmem przyfłowie niefie *Nemo fine naevo*. Nikt nie ieft bez przywary, ale i święci maia fwoię brodawki.“

⁶⁸ Plačiau apie *miles Christianus* vaizdinį dailėje žr. Jolita Liškevičienė, *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 73–164; o Baroko laidotuvių pamoksluose žr. Viktorija Vaitkevičiūtė, *LDK katalikiškas Baroko pamokslas [...]*, p. 162–169.

⁶⁹ Antoni Bukaty, *Kazanie na pogrzebie [...] Stanisława Świątorzeckiego [...]*, p. 25: „Každa Niedziela, každa Uroczyfłość, każdy Piątek ftafwiły go przez Bogiem w Kościele iako czułego żołnierza Chryfłufowego.“

⁷⁰ *Ibid.*, p. 26–28.

⁷¹ Barokinio pamaldumo pavyzdžių žr. Viktorija Vaitkevičiūtė, *LDK katalikiškas Baroko pamokslas [...]*, p. 165–167.

dėl išganymo iki mirties⁷², kiekvieną dieną kaip Dovydas pradėdavo nuo psalmės (*Ps* 26) ir baigdavo ją (*Ps* 4), atsikėlęs meldavosi ir „tai darė nuolat nepakeisdamas vietos, stovėdamas kaip įbestas kelias valandas, ir tęsdavo net iki vidurdienio mažai kam leisdamas pertraukti klausimu apie jo namų ūkį.“ Dėl tokio ilgo meldimosi dviejose vietose, pirmame kambaryje prie lango ir miegamajame prie stalo, nuo klūpėjimo liko duobės. „Vidurdienis nuolat buvo tam tikras laikas, skirtas maitinti kūnui, po kurio vėl grįždavo prie maisto sielai: skaitė keletą valandų arba šventas knygas, tai yra Bibliją, kurią gerai išmanė, nes iš tiesų kiekvieną dieną įdėmiai skaitydavo keletą skyrių, arba dvasines knygas savo tikėjimui skatinti, arba bažnytines knygas [savo tikėjimui] stiprinti. Taip iš mano rankų perskaitė beveik visą 52 tomų Bažnyčios istoriją. Vakare pajavairinimui vėl eidavo melstis ir meldavosi keletą valandų nepertraukdamas.⁷³

Bukota ypač išaukština skaistumo, nekaltumo dorybę – gyvenimą be moters: „Didelis skirtumas būti nevedusiam dėl didesnės paleistuvystės ir būti nevedusiam dėl Viešpaties Dievo meilės.“ Tai yra auka, teigia Bukota, ir kaip argumentą pacituoja šv. Ambrasziejų: „*Non enim Deo laudabilis Virginitas quia in martyribus reperitur, sed quia ipsa martyres facit* (Ne todėl skaistumas Dievo akyse vertas pagyrimo, kad yra kankiniams būdingas, bet todėl, kad dėl paties skaistumo [žmonės] tampa kankiniais). Skaistybė yra kančia ne todėl, kad mergelės būtų kankinės, bet todėl, kad skaistybė laimėtų kankinio pergalių.“⁷⁴

⁷² Antoni Bukaty, *Kazanie na pogrzebie [...] Stanisława Świątorzeckiego [...]*, p. 9: „Od młodości miał on Boga zawżde w feru, [...] kochał miłością naywyższą, na iaką zdobyć fię mógł, pokramiał fwe namiętności, pracował ufilnie i trofklwie na Niebo aż do końca.“

⁷³ *Ibid.*, p. 22: „tę ciagle odprowował, nieodmieniając mieyfca, iak wryty ftoiać przez godzin kilka, i przedłużał aż do południa, mało co pozwaliając przerwać zapytaniem o Domowe gofpodarftwo w Domie jego“, „Południe regularnie było u niego Perijodem czaftu na poříłek ciała, po którym znowu zwracał fię do poříłku dufzy: czytał bowiem godzin kilka albo Księgi święte, to ieft Biblija, którey dobrze był świadomym, bo na każdy prawie dzień kilka Rozdziałów przeczytał z uwagą: albo Księgi Duchowne dla zbudowania, albo Księgi Kościelne dla utwierdzenia fiebie w Religii. Tak z rąk moich niemał całą przeczytał Historiją Kościelną zawierającą w fobie 52. Tomy. Z tey odmiany znowu ku wieczorowi udawał fię na Modlitwę i trwał na niey przez godzin kilka nie przerywiając.“

⁷⁴ *Ibid.*, p. 40: „Wielka różnica bydz bez żennym i częfto dla więkzfzey rofpufty, a bydz bez żennym dla miłości Pana Boga“. „Panieńftwo ieft

Laidotuvių pamoksle, skirtame Trakų kaštelionienei Izabelei Radvilienei-Oginskienei, Bukota ypatingą velionės pamaldumą atskleidžia tarsi pateikdamas paveikslą, kad skaitytojas galėtų geriau suvokti: pamokslininkas smulkiai aprašo, kaip ji meldžiasi, kokius žodžius taria, kaip laiko rankas, kur nukreipia žvilgsnį ir pan.⁷⁵ Paminėtina, kad kitame laidotuvių pamoksle, skirtame Kotrynai Pšezdzieckienei, Bukota nepateikia barokiškų pavyzdžių ir velionės paveikslą atskleidžia trejopai: žmonių atminimu, geromis būsimumis kartomis ir gerų darbų pasekmėmis⁷⁶. Trečioje, neilgoje, dalyje pamokslininkas aptaria Kotrynos Pšezdzieckienės krikščioniškas dorybes. Velionė, kaip įprasta, buvo pamaldi, dorybinga ir „jeigu kam nors reikėjo gero pavyzdžio, kiekvienas galėjo matyti visos religijos modelį.“⁷⁷ Bukota laikosi barokinės tradicijos aukštinti prilygstantį šventajam velionio pamaldumą, tačiau jis nemini kūno marinimo, plakimosi, Baroko epochoje suvoktino kaip didesnio pamaldumo išraišką.

Malinauskis ir Karpavičius savo laidotuvių pamoksluose, skirtuose generolienei Brigitai Petronėlei Radvilaitei-Sologubienei (Brygida Petronela z Radziwiłłów Sołohubowa, 1727–1773), taip pat atskleidžia ypatingą velionės dorybingumą⁷⁸. Malinauskis velionę aptaria išskirdamas tris svarbiausias dorybes: dorybę, šlovę ir širdies gerumą⁷⁹.

Męczeństwem, nie dla tego żeby Panny były zawsze Męcczenniczkami, ale dla tego że Panieństwo Męczeńkich zwycięstw wyciąga.“

⁷⁵ Žr. Antoni Bukaty, *Kazanie pogrzebowe przy złożeniu ciała w Bogu zeszyły jasnie wielmożney jeymci pani Izabelli z xiążąt Radziwiłłów Oginskiej [...]*, lap. C₂ recto-verso.

⁷⁶ Idem, *Kazanie pogrzebowe przy złożeniu ciała w Bogu zeszyły jasnie wielmożney jeymosc pani Katarzyny z Ogińskich Przeździeckiej [...]*, lap. E verso.

⁷⁷ *Ibid.*, lap. I₂ recto: „jeśli było komu potrzeba dobrego przykładu, mógł każdy widzieć wzór całej religii.“

⁷⁸ Malinausko ir Karpavičiaus pamokslai išleisti atskirai, tačiau yra Brigitos Radvilaitės-Sologubienės laidotuvių aprašymas *Opisanie pogrzebu Jasnie Oswieconey z xiążąt Radziwiłłów Sołohubowey, generalowey artylleryi W. X. Lit., damy Orderu Krzyża S.*, [Vilnius: Akad. sp.?, 1773], kuriame teigiama, kad kartu su šiais pamokslais buvo sakytas dar vienas – Józefo Pažowskio (1721–1785) pamokslas.

⁷⁹ Antonin Malinowski, *op. cit.*, lap. B.

Karpavičius taip pat savo kalbėjimą koncentruoja į dorybes. Jis savo pamokslą dalija į dvi dalis – pirmoje aptaria tvirtą velionės pamaldumą, antroje – jos tobulą gailestingumą žmonėms⁸⁰. Pamokslininko teigimu, velionės dorybingumas buvo idealus, tobulas: iš jos krikščioniškų dorybių galima pastatyti nemirtingumo kolosą⁸¹, „Dievo ir religijos atžvilgiu buvo tobula krikščionė, neturtingiems ir vargstantiems artimiesiems buvo gailestinga ir mylimiausia motina.“⁸² Karpavičiaus kuria gana tikrovišką, gyvą velionės paveikslą:

Jos pamaldumas buvo tikrai toli nuo karšto fanatizmo ir nuo pavojingos laisvamanybės“, „ji buvo tarsi savo namų apaštalas“, „svarbiausiuose pasitarimuose ir pokalbiuose buvo linksma be savivaliavimo, žmogiška be niekšiško, žavi be trūkumų, miela be pasileidimo, rimta be išdidumo ir puikybės. Pramogaujant valdė santūrumas, linksminantis drovumas vadovavo džiaugsmui, žaidžiant apdairumas tramdė linksmumą, visur Dievo baimė ir meilė buvo vienintelė patikima norma ir taisyklė.“⁸³

Pamokslininko teigimu, velionės gailestingumo darbų liudytojas buvo visas Vilnius – jis matė, „ką kunigaikštienė darė nelaimingiems belaisviams, [...] atsivertėliams, neturtingoms merginoms, ką darė besigėdijantiems prašyti išmaldos, visos prieglaudos yra liudininkės, ką darė vargšams ir sergantiems. Jos kunigaikščiškos rankos laikė net

⁸⁰ Michał Franciszek Karpowicz, *Kazanie na przyjęciu do kościoła Misjonarzy Wileńskich in monte Salvatoris ciała pani z J. O. Xiążąt Radziwiłłów Birgitty Sołohubowoy [...]*, lap. A₃ recto: „Jey gruntowną pobożność ku Bogu“, „Jey dofkonałe miłofierdzie ku Ludziom.“

⁸¹ *Ibid.*, lap. A₂ recto.

⁸² *Ibid.*, lap. A₂ verso: „Dla Boga y dla Religii była dofkonałą Chrześcianką, dla bliżnich ubogich y nędżnych była miłofierdną y nayukocharńżą Matką.“

⁸³ Michał Franciszek Karpowicz, *Kazanie na przyjęciu do kościoła Misjonarzy Wileńskich in monte Salvatoris ciała pani z J. O. Xiążąt Radziwiłłów Birgitty Sołohubowoy [...]*, lap. A₃ recto–A₆ recto: „Jey nabożeństwo było gruntowne rownie dalekie od zagorzałego Fanatyzmu, jak od niebezpiecznego Libertynstwa“, „Była ona niejako *Apoštolem* fwojego Domu“, „widzieć Ją było przy nayzacnieyŝzych pofiedzeniach y rozmowach wesołą bez roŝpufty, ludzką bez podłoŝci, wdzięczną bez przyfady, miłą bez rozwiązłości, powaŝną bez dumy y wynioŝłości. W rozrywkach ŝkromność rząd prowadziła, w wesołoŝciach wtydliwoŝć uciechą kierowała, w zabawach oftrożność ton wesołoŝci dawała, wewŝyŝytkim boŝą y miłość Bofka jedynym zdawała fię bydŝ prawidłem y regułą.“

garbe patarnauti sergantiams ruošiant valgius, rūpinantis jų miegojimo kepurėmis ir skalbiniais, prižiūrint jų patalus ir patogumus.⁸⁴

Malinauskis pateikia emocingesnę, barokiškesnę Sologubovienės paveikslą, prilygstantį *miles Christianus* vaizdiniui. Ji buvo pamaldi, mylinti Dievą, praleido keletą metų Švč. Sakramento benediktinių vienuolyne Varšuvoje. „Ji taip troško melstis, kad mėgstamiausias jos užsiėmimas buvo slaptai, ilgai lūpomis arba mintimis šlovinti Dievą, kasdieniu Rožinio paslapčių atsiminimu pagerbti Švč. Mergelę Mariją (e)⁸⁵ ir kasmet, kas mėnesį kviestis šventuosius globėjus bei globėjas padėti [atlikti] savo darbus.“⁸⁶ Malinauskis, kaip ir dažnas Baroko pamokslininkas, vaizduoja tikinčiojo kovą su nuodėmingu kūnu:

Marinosi nuolat, kad visą gyvenimą kovotų su savimi pavergdama maištaujančias mintis, ir kiekvienu reikalu nenuolaidžiavo kūnui: kartais palikdama patogią lovą ruošdavo miegui kietą patalą, ašutinius marškinius vilkosi po minkštais šilkiniais, susiverždavo aštriu dirželiu nekreipdama dėmesio į švelniosios lyties silpnumą (liudija apie tai gerai žinantys), o per pasaulietinius pasilinksminimus sugėbėdavo nueiti į šalį norėdama išlaikyti pakylėtą mintį, pamaldžią dvasią.⁸⁷

⁸⁴ *Ibid.*, lap. B₂ recto-verso. „co czyniła Xiężna dla niezczęśliwych niewolników, [...] co dla nowo-nawroconych, co dla Panieniek ubogich, co dla ołob żebrac wftydzających fię czyniła, łpitale wżyftkie fą świadkami dotąd, co dla ubogich y chorych czyniła. Jey ręce Xiążęce za honor fobie miały czynić nawet połtugi w gotowaniu potraw dla chorych, w łporządzeniu dla nich czapek fypialnych y wygodny.“

⁸⁵ Išnaša (e): „jos pareiga buvo kasdien kalbėti rožančių, bet buvo tokių dienų, per kurias kalbėdavo keliolika kartų“ („Miała za obowiazek codzienno Różaniec odprawować, były jednak dni takie, w które po kilkanaście odprawowała“). Malinauskis savo pamoksle naudoja išnašas, kuriose pateikiama papildoma informacija. Kartu tai rodo sakytinės ir rašytinės pamokslo versijos skirtumą.

⁸⁶ Antonin Malinowski, *op. cit.*, lap. B verso: „Do modlitwy taką miała ochotę, iż naymilfza Jey była zabawa kryjomo, przeciągle ufty lub myślą wychwałć Boga; codziennym rozpamiętywaniem tajemnic Rożanćowych wielbić Maryą (e) y fwiętych Patronow lub Patronki, co rocznie, co mieiąc do łpraw fwoich w pomoc odbierać.“

⁸⁷ *Ibid.*, lap. B verso-B₂ recto: „W umartwieniu była uftawiczną, iż całym życiem woynę zdawała fię wieść z fobą buntujące podbijając zmyfły, y w każdym dziele przykrość zadawała ciału: łpoczynek łnu czyniła czałem twardy odbiegając wygodney pościeli, włofienińcę wkładała pod miękkie jedwabie, łpinała fię oftrym pafkiem bez wględnie na łlabość płci delikatney (świadczą o

Pamaldžios moters paveikslą gražiai užbaigia pamokslininko pateiktas faktas, jog jos prašymu buvo palaidota su vienuolės abitu⁸⁸. Paminėtina, kad Karpavičius, nors ir pateikia gerosios mirties vaizdą, tačiau šio fakto nemini.

Kalinskis savo pamoksle, girdamas velionės dorybes, dėmesį telkia ne į amžinybę, kaip įprasta Baroko pamoksluose, o į šį pasaulį: „Pirmiausia pažvelgsime, kad savo lyties ir padėties pareigas ištikimai išpildė gyvendama pasaulyje; antra, kad drąsiai įveikė tenkančius jai pasaulio pavojus.“⁸⁹ Pamokslininkas kuria pamaldžios našlės paveikslą, pasiremdamas pirmuoju Pauliaus laišku Timotiejui (nuoroda 1 *Tim* 5, 3–16)⁹⁰ ir pareigų pildymą iškelia kaip dorybę: „Kas tobulai atlieka savo pareigas, gali būti nežinomas pasauliui, bet yra didis prieš Dievą.“⁹¹ Kalinskis išskiria tam tikrus charakterio bruožus, suteikiančius konkretaus žmogaus paveikslui gyvumo, tikrumo:

Nepastebėta keistų jos kaprizų, nuolatinės nuotaikos kaitos ir nepastovumo [...]. Jai bendraujant nebuvo nei lengvabūdiškumo, nei pajuokų, nei svetimos šlovės šmeižimo, [...] nemėgo kritikuoti svetimų įpročių, nelaikė jų gyvenimo taisyklėmis. Pagal tai ji turėjo kitas taisykles – proto, sąžinės, padorumo ir pamaldumo.⁹²

Karpavičius taip pat įvardija Antano Tiškevičiaus gerąsias savybes: „Jis mėgo teisingumą ir tiesą, laikėsi dorumo ir sąžiningumo, valdė pagal griežčiausias proto ir tikėjimo taisykles. Neieškojo pelno viešai

tym dobrze wiedzacy) y wśrrod światowych krotofil, umiała fchodźić w ftrony, chcąc myślą podniefioną, rozprażającego fię pobożności utrzymywać ducha.“

⁸⁸ *Ibid.*, lap. C₃ recto.

⁸⁹ Wilhelm Kaliński, *Kazanie [...] miane w czasie pogrzebu S. P. Jaśnie Wielmożney Jmsci Pani Józefy z Platerów Burzyńskiej [...]*, lap. A₅ verso: „Nayprzód: że obowiązki fwey płci i ftanu żyjąc na świecie wiernie wypelniła. Powtóre: że niebiefpieczęftwa świata na jey płęć i ftan naywięcey białę, mężnie zwyciężyła.“

⁹⁰ *Ibid.*, lap. B₂ recto.

⁹¹ *Ibid.*, lap. A₆ verso: „ktokolwiek dofkonale pełni fwe obowiązki, może być nieznaiomym światu, ale jeft wielkim przed Bogiem“.

⁹² *Ibid.*, lap. B₅ verso–B₆ recto: „Niepoftzegano w niey dziwackich kapryfów, uftawicpney odmiany humoru i nieftateczności, [...] w jey konwerfacyi nie było ani płochości, ani ufzczypków, ani czernienia cudzey sławy [...], nie lubiła przyganiać cudzym obyczaiom, nie brała ich fobie za prawidło życia. Inne ona miała w tey mierze prawidła rozum, funnienie, przyftoyność i pobożność.“

tarnaudamas tėvynei, nepraturtino namų padalytos tėvynės grobiais, nesinaudojo pareigomis pražudyti tuos, kuriuos teisė tinkamiausiai pasitarnaudamas tėvynei.“⁹³

Kartu Apšvietos žmogui tampa svarbus ir santykis su kitu žmogumi. Bukota velionio gerumą žmonėms priešpriešina visuotinei žmonių giminės ydai, kad žmogus žmogui yra vilkas – *homo homini lupus*⁹⁴. Šalia žmogaus meilės Dievui raiškos iškyla ir meilės artimui svarba: „tvirtas pamaldumas tikėjimo atžvilgiu, o mielaširdingumas ir gailestingumas žmonių gyvenime. Tik tai jums gali laimėti nemirtingumą“⁹⁵, – teigia Karpavičius.

Baroko epochoje ypač plėtota žmogaus silpnumo, menkumo, nesugebėjimo pažinti savo prigimtį, gyvenimo pavojus tema, Apšvietos laidotuvių pamoksluose jau ne taip akcentuojama, nes siekiama labiau stiprinti paties žmogaus atsakomybę: „Pats žmogus yra sau pavojus, ir pats atranda, kas jį gali nuo dorybės nutraukti ir privilioti pražūčiai. Tad moralinis viso to mokslas remiasi šiais punktais: kad pavojus žinotų ir jų saugotųsi.“⁹⁶

Nors ir ne taip akivaizdžiai kaip kitos rūšies proginiuose Apšvietos pamoksluose, laidotuvių pamoksluose taip pat skelbiama naujo žmogaus auklėjimo programa – per dorybę, per auklėjimą pakeisti visuomenę:

⁹³ Michał Franciszek Karpowicz, *Na pogrzebie [...] Antoniego na Łohoyksu y Berdyczewie hrabi Tyszkiewiczza [...]*, lap. C₂ recto: „Kochał On sprawiedliwość i prawdę, ftrzegł rzetelności i sumnienia; Rządził fię podług nayściślejšych prawideł rozumu i Wiary. Niefzukał zyfku w publicznych Oyczyzny poślugach; niezbogacał Domu łupami rozrywanej Oyczyzny, niekorzyftał w Urzędach na zgubę tych, których sądził zdatniejšymi od fiebie na ufługę Oyczyzny.“

⁹⁴ Antoni Bukaty, *Kazanie na pogrzebie [...] Stanisława Świątorzeckiego [...]*, p. 14.

⁹⁵ Michał Franciszek Karpowicz, *Kazanie na przyjęciu do kościoła Misjonarzóv Wileriskich in monte Salvatoris ciała pani z J. O. Xiążąt Radziwiłłóv Birgitty Sołłohubowy [...]*, lap. B₃ recto: „gruntowna pobożność w Religii, a litość y miłosierdzie w Ludzkim pożyciu. To tylko wam famo może nieśmiertelność pozyskać“.

⁹⁶ Wilhelm Kaliński, *Kazanie [...] miane w czasie pogrzebu S. P. Jaśnie Wielmożney Jmsci Pani Józefy z Plateróv Burzyńskiej [...]*, lap. B₃ recto: „fam człowiek jeft fobie niebefpieczeńftwem, i w fobie famym znajdzie, co go z cnoty ogolocić, i o zgubę przyprawić może. Cała tedy około tego nauka moralna w tych fię punktach zamyka: żeby niebefpieczeńftwa znać, żeby fię ich chronić.“

Jeigu žmonės darytų tai, ko neturėtų [daryti], jeigu visi vargindamiesi mokytį ir tobulinti pasaulį paliktų savo namus netvarkingus ir apleistus. [...] Iš nuosavų namų kyla pamaldūs, išsilavinę, teisingi ir ypač dorybingi tarnautojai, iš nuosavų namų išeis garbingi, ištikimi, vieningi piliečiai, dirbantys sau, o ne geidžiantys svetimo. Iš tokių piliečių susiformuotų išsilavinusių, vieningų, paslaugų, pavyzdinių žmonių visuomenė.⁹⁷

Laidotuvių pamoksluose mirusieji yra teisingo gyvenimo pavyzdys gyviesiems. Skirtingai negu Baroko autoriai, aukštinę ypatingą, tobulą, prilygstantį šventiesiems pamaldumą, Apšvietos pamokslininkai tai vertina kaip neįmanomą dalyką, „paklydimą“⁹⁸ ir siūlo visiems pasiekiamus „artimesnius mums“ pavyzdžius: „Reikia ieškoti artimesnių mums pavyzdžių, iš kurių galėtume pasimokyti, kaip gyventi pasaulyje, kaip pareigas jame atlikti, kaip jo pavojus pažinti, kaip juos nugaleti.“⁹⁹

⁹⁷ Wilhelm Kaliński, *Kazanie [...] miane w czasie pogrzebu S. P. Jaśnie Wielmożney Jmsci Pani Józefy z Platerów Burzyńskiej [...]*, lap. B₂ verso–B₃ recto: „Jeżeli ludzie czynić będą to, czego niepowinni, jeżeli wzięycy zatrudniając się łaianiem i poprawianiem całego świata, domy własne zoftawią w nierządzie i zepfuciu. [...] Wynidą z domów prywatnych Urzędnicy bogoboyni, oświeceni, fprawiedliwi, i w cnocie niewzrzużeni, z domów prywatnych wychodzić będą Obywatele poczciwi, wierni, jednomyślni, pracowici około fwego, a nie łakomi na cudze. Z takich Obywatelów uformuie się fpołeczność ludzi oświeconych, jednomyślnych, uczynnych, przykładnych.“

⁹⁸ Karpavičius viename iš savo proginių pamokslų „Pamokslas [sakytas] Varšuvos JM kun. Pijorų Kilmingjų kolegijos koplyčioje ten besilavinantiems jaunuoliams pirmą sekmadienį po Trijų Karalių, 1775 metais“ taip argumentuoja: „Dėl amžiaus apšvietos nyksta šiandien tas paklydimas, kai buvo galvojama, kad dorybė tėra galima aklinai užmūrytose tvirtovėse; kai buvo manoma, kad pamaldumas esti tik po tam tikro sukirpimo, spalvos ir rūšies drabužiu; kai buvo tikima, kad dėl amžinosios laimės būtina išsižadėti tėvynės, krašto ir visų žmonių; kai buvo mokoma, kad tik išoriniu griežtumu akis badantis asmuo turi teisę į Dievo ir dangaus malonę.“ Žr. Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, iš lenkų k. vertė Kristina Mačiulytė, (*Ištakos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 229.

⁹⁹ Wilhelm Kaliński, *Kazanie [...] miane w czasie pogrzebu S. P. Jaśnie Wielmożney Jmsci Pani Józefy z Platerów Burzyńskiej [...]*, lap. A₃ verso: „Należy fzukać wzorów bliźszych nas, z których-byśmy nauczyć się mogli, jak żyć w pośrząd świata, jak obowiązki ku niemu pełnić, jak niebešpieczeńftwa jego poznawać, jak one zwyciężać.“

IŠVADOS

Apšvietos epochos laidotuvių pamokslų analizė atskleidė, kad aki-vaizdžiai pokyčiai yra stilistiniai: pamokslininkai atsiliėpė į vykdytą retorikos reformą ir atsiskė painaus, alegorinio stiliaus. Nors ir ne tokie akivaizdūs kaip kituose Apšvietos proginiuose pamoksluose, šiuose tekstuose pastebimi pasaulėjautos, mentaliteto pokyčiai. Apšvietos žmogus atsiriboja nuo pačios mirties svarstymų ir telkiasi į žemiškąjį gyvenimą, rūpindamasis, kaip jį tinkamai nugyventi. Suvokdamas savo gyvenimo vertę, žmogus labiau pasitiki savimi, nelaiiko savęs „žemės kirminu“, yra labiau atsakingas už savo darbus, tad ir savaiame vertingos kilmės topas tampa ne toks reikšmingas. Vis dėlto kurdami žmogaus paveikslą, pamokslininkai nėra vieningi. Bukota ir Malinauskis laikosi barokinės tradicijos ir pasitelkia *miles Christianus* vaizdinį, ypač populiarintą Baroko kultūros. Karpavičius ir Kalinauskis akcentuoja ne tik krikščioniškas, bet ir moralines bei pilietines dorybes, ragindami žmogų, ugdant dorybes, pasitelkti ne tik širdį, bet ir protą.

Įteikta: 2012-05-28

Priimta: 2012-06-20

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ALAND JAN, *Pamiętka Jaśnie Oświeconemu sławnej pamięci Panu Jego Mości Panu Mikołajowi Chrzysztofowi Radziwiłłowi czyniona przy egzekwiach rocznych w Nieświeżu dnia 28 lutego roku 1617*, Bielsko-Biała: Kolegium Nauczycielskie w Bielsku-Białej, 2004.

ALIŠAUSKAS VYTAUTAS, *Sakymas ir rašymas: kultūros modelių tvėrmė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Aidai, 2009.

BUKATY ANTONI, *Kazanie na pogrzebie Wielmożnego Jmci Pana Stanisława Święto-rzeckiego, kapitana regimentu konnego woysk W. X. Lit., miane przez Wielmożnego Jmci xiędza Antoniego Bukatego, kanclerza Wilenskiego, proboszcza Radoszkowskiego w kościele Radoszkowskim roku 1785 miesiąca Września 22. dnia*, W Wilnie: W Drukarni Królewskiej przy Akad., [1786].

BUKATY ANTONI, *Kazanie pogrzebowe przy złożeniu ciała w Bogu zeszedłej jasnie wielmożnej jeymosci pani Katarzyny z Oginskiich Przędzieckiej, referendarzowej W. X. Lit., hrabiny na Zaslawiu i Czarnym Ostrogu, damy Orderu Austriackiego krzyża Gwiazdowskiego, starościny Dębskiej etc., miane w Zaslawiu w kościele Farnym Jaśnie Wielmożnemu Jmści panu Michałowi Przędzieckiemu, referdarzycowi W. X. Lit., starosci Dębskiemu etc., przypisane przez xiędza Antoniego Bukatego, proboszcza collegii Emeritorum, Diecezji Wileńskiej dziekana i plebana Radoszkowskiego, W Wilnie: [Druk. J. K. M. Akad. S. I.], [1764].*

BUKATY ANTONI, *Kazanie pogrzebowe przy złożeniu ciała w Bogu zeszedłej jasnie wielmożnej jeymci pani Izabelli z xiążąt Radziwiłłow Oginskiej kasztelanowej Trockiej, starosciny Babilickiej &c. miane w Mołodecznie w kosciele przewielebnych icmciow XX. zakonu Trojcy SSS. Od wykupienia niewolników a z obligacy jasnie wielmożnego imci pana Taddeusza z Kozielska Oginskiego, kasztelana Trockiego, starosty Babilickiego &c., do druku podane i temuz wielkiemu imieniowi panskiemu przypisane przez xiędza Antoniego Bukatego, dziekana i proboszcza Radoszkowskiego roku 1762. dnia 15. Lutego, W Wilnie: W Drukarni J. K. M. Akademijskiej Societatis Jesu, [1762].*

DAMBRAUSKAITĖ RAMUNĖ, „Laidotuvių kalbos Antikoje“, in: *Literatūra*, 1998, t. 40 (3), p. 87–95.

JURGĖLĖNAITĖ RASA, *Lotynišką laidotuvių poezija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

KALIŃSKI WILHELM, *Kazanie X. Kalińskiego C. M., profesora w seminaryum Wileń., miane w czasie pogrzebu S. P. Jaśnie Wielmożnej Jmci Pani Józefy z Platerów Burzyńskiej, wojewodziny Mińskiej, w kościele JJ. XX. Misyonarzów w Wilnie roku 1778 dnia 9. Marca*, [Wilno]: W Drukarni Królewskiej Akademickiej, [1778].

KALIŃSKI WILHELM, *Kazanie JX. Kalińskiego, profesora w seminarium Wileńskim, miane na pogrzebie S. P. Jasnie Wielmożnego Jmci Pana Mikołaja Łopacińskiego, wojewody Brzeskiego w Wilnie, roku 1778 dnia 24. Lutego*, [Wilno]: W Typografii J. K. M. y Rzeczyp. u XX. Schol. Piar., [1778].

KARPOWICZ MICHAŁ FRANCISZEK, *Na pogrzebie świętej pamięci Antoniego na Łoboysku y Berdyczewie hraby Tyszkiewicza, generała leytenanta w woysku, komendanta Jazdy narodowej, kawaleryi brygady usarskiej Wielkiego Xięstwa Litewskiego, kazanie X. Michała Karpowicza dnia 22. Marca 1779 w Mińsku w kościele imienia Maryi pojezuickim*, W Wilnie: W Drukarni Królewskiej przy Akademij, 1779.

KARPOWICZ MICHAŁ FRANCISZEK, *Kazanie na przyjęciu do kościoła Misjonarzów Wileńskich in monte Salvatoris ciała świętej pamięci J. W. Jmci pani z J. O. Xiążąt Radziwiłłow Birgitty Solłohubowy, generałowy artyl. W. X. Lit., dnia 13.*

grudnia miane przez X. Michała Franciszka Karpowicza, teologii i historii kościelney w Generalnym Seminarium Wileńskim profesora, W Wilnie: W Drukarni J. K. Mci y Rzpl. XX. Schol. Piar., 1773.

KARPOWICZ MICHAŁ FRANCISZEK, *Kazanie na pogrzebie ciała świętej pamięci J. W. Jmci pani Franciszki z Chaleckich Pociejowy wojewodziny Witebskiej, miane w kościele S. Katarzyny WW. PP. Benedyktynek Wileńskich dnia 31. Stycznia roku 1774, przez X. Michała Franciszka Karpowicza è Congregatione Missionis, teologii y historii kościelney w Generalnym Wileńskim Seminarium profesora, W Wilnie: w Drukarni J. K. Mci. Y Rzeczyposp. XX. Scholar. Piar., [1774].*

KONARSKI STANISŁAW, *Pisma wybrane*, opracował Juliusz Nowak-Dłużewski, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1955, t. 2.

KOSMAN MARCELI, „Litewskie kazania pogrzebowe z pierwszej połowy XVII wieku“, in: *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, t. XVII, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1972, p. 87–114.

MAČIULYTĖ KRISTINA, *Kad Tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

MAČIULYTĖ KRISTINA, „Religinė ir pilietinė tapatybė LDK Apšvietos pamoksluose“, in: *Literatūra*, 2006, t. 48 (7), p. 102–118.

MAČIULYTĖ KRISTINA, „Retorika Švietimo epochoje“, in: *Metai*, 2001, nr. 3, p. 122–130.

MAČIULYTĖ KRISTINA, „Viešo ir privataus gyvenimo akcentai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Apšvietos pamoksluose“, in: *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: LII leidykla, 2008, p. 85–103.

MALINOWSKI ANTONIN, *Kazanie na pogrzebie Jasnie Oswieconey xiężney jeymosci z Radziwiłłow Sołłohubowy, generalowey artylleryi W. X. Lit., damy Orderu Krzyza Świętego w kościele ichmosciow XX. Missionarzow zgromadzenia S. Wincentego a Paulo roku 1773 dnia 14. grudnia, przez X. Antonina Malinowskiego, S. T. L. missionarza y kaznodzieję ordynaryjnego niedzielnego kościoła S. Ducha zakonu kaznodziejskiego w Wilnie miane*, [Wilno]: W Drukarni J. K. M. Y Rzeczypospolitey XX. Scholarum Piarum, [1773].

NIEDŹWIEDŹ JAKUB, *Nieśmiertelne teatra sławy: teoria i praktyka twórczości panegirycznej na Litwie w XVII–XVIII w.*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2003.

PATIEJŪNIENĖ EGLĖ, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

PLATT DOBROŚLAWA, *Kazania pogrzebowe z przelomu XVI i XVII wieku: Z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo, 1992.

RAILA, ELIGIJUS, *Ignotus Ignotas: Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*, Vilnius: Aidai, 2010.

SARCEVIČIENĖ JOLITA, *Lietuvos didikės proginėje literatūroje: Portretai ir įvaizdžiai*, Vilnius: Versus aureus, 2005.

SKWARA MAREK, *O dowodzeniu retorycznym w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1999.

ŠYRWIDS *Punktay sakimu (Punkty kazań)*, Teil I: 1629, Teil II: 1644, litauisch und polnisch mit kurzen grammatischer Einleitung, hrsg. von Dr. Franz Specht, Professor an der Universität Halle-Wittenberg, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1929.

ŚLUSARSKA MAGDALENA, „Powinność i należytość. Wzajemne relacje między właścicielami dóbr a społecznością wiejską w świetle kazań z epoki stanisławowskiej“, in: *Dwór, plebania, rodzina chłopska: Szkice z dziejów wsi polskiej XVII i XVIII wieku*, Warszawa: DiG, 1998, p. 69–101.

TUPIK STANISŁAW, *Smierc panska Jaśnie Wielmożnych Panów Ie^o M. Pana Pawła Iana Sapiehi, woiewody Wilenskiego, hetmana wielkiego W. X. L. [...] y Ie^o M. P. Kazimierza Leona Sapiehi, podkacierzego W. X. L. Orszańskiego, Wołpieńskiego [...] na pogrzebie w kościele Kartuzyey Brzeskiej S. Krzyża od stawney pamięci I. M. P. podkacierzego fundowaney y nadaney, kazaniem pokazana przez X. Stanisława Tupika, Soc. Iesu S. Theologey doktora dnia 8. Iunij 1666*, W Wilnie: Z Drukarni Akad. Societatis Iesu, 1667.

VAŠKELIENĖ ASTA, „Oficialioji retorika ir asmeninio gyvenimo atspindžiai XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lotyniškoje proginėje literatūroje“, in: *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: LII leidykla, 2008, p. 67–84.

Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai, sudarė Eugenija Ulčinaitė ir Algirdas Šidlauskas, Vilnius: Mokslas, 1987.

Viktorija Vaitkevičiūtė

FUNERAL SERMONS IN THE GRAND DUCHY
OF LITHUANIA IN THE SECOND HALF
OF THE EIGHTEENTH CENTURY:
THE SIGNS OF THE ENLIGHTENMENT EPOCH

Summary

The paper analyzes funeral sermons by some of the best known authors of the Enlightenment, such as Antanas Bukota (Antoni Bukaty, 1771–1790), Dominican Antoninas Malinauskis (Antonin Malinowski, 1742–1816), missionaries Vilhelmas Kalinskis (Wilhelm Kaliński, 1747–1789) and Mykolas Pranciškus Karpavičius (Michał Franciszek Karpowicz, 1744–1803), focusing on the more relevant topics of the conception of life, origin, and virtue. The Enlightenment ideas, which began to spread in the second half of the eighteenth century and the changed trends in rhetoric, affected not only the stylistics of texts. The analysis of funeral sermons reveals that while disregarding reflections on death as such, attempts are made to better know one's surrounding and its needs and to harmonize spiritual and secular life. The ancestors and descriptions of their works are deemed insignificant, because a man himself undertakes responsibility; also, one's responsibility for the inherited origin is emphasised. In describing a man's virtues, some preachers follow the Baroque tradition and create the picture of the human on the basis of the *miles Christianus* construct, while others depict the ordinary man by singling out not only Christian, but also moral and civic values.